

УДК 811.161.2:811.133.1]’367.625
DOI: 10.18523/2616-8502.2019.2.76-80

Олена Дюндик

<https://orcid.org/0000-0001-6697-3815>

СЛОВА АВТОРА: ФРАНЦУЗЬКЕ *DIRE* ТА УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ (на матеріалі корпусу текстів Альбера Камю у перекладі Анатолія Перепаді)

*Статтю присвячено компаративному аналізу контекстів із оригінальних творів А. Камю та їх українських перекладів А. Перепаді, які не містять точних відповідників лексеми *dire* (говорити, казати) у словах автора за прямої мови. Аналіз здійснено на матеріалі паралельного корпусу текстів Альбера Камю та перекладів Анатолія Перепаді.*

Ключові слова: паралельний корпус текстів, слова автора, пряма мова, дієслова мовлення, Альбер Камю, Анатоль Перепадя.

Вступ

У загальномовному корпусі українських текстів важливе місце посідає мова художніх перекладів, адже «перекладна література виступає невід’ємною ланкою національного літературного процесу» (Коломієць, 2015, с. 9).

Переклади А. Перепаді належать до взірцевих в українській перекладній літературі. А. Перепадя був учнем та глибоко цінував перекладацьку працю М. Лукаша, що посприяло становленню його власного перекладацького стилю. А. Перепадя обстоював повернення до «живої людської мови і мови класиків, де існує стільки питомих слів» (Перепадя, 2011, с. 4), активно працював над збиранням рідковживаної, територіальної лексики, яку залучає до своїх перекладів. У цій статті розглянемо переклади А. Перепаді з французької мови художніх творів А. Камю.

Теоретичне підґрунтя

Вивчення компонентів чужого мовлення у художніх текстах має на меті з’ясувати, які засоби використовує автор для передання максимально наближених до життя усних повідомлень. Щоб

досягнути достовірності та схожості з усним повідомленням, автор у побудові прямої мови використовує певні елементи, що максимально уподібнюють написане до живої розмови і характеризують персонажа, що говорить. «Пряма мова максимально передає емоційно-експресивну й інтонаційну природу чужого висловлювання, а це відбувається завдяки набору певних лексичних засобів, використання окремих синтаксичних конструкцій, розділових знаків тощо» (Торчинська, 2015, с. 154).

Оскільки чуже мовлення за структурою і змістом тісно поєднано з прямою мовою, ці два поняття розглядають комплексно: «Пряма мова – не пристосоване до мовлення автора, точно відтворене чуже висловлення, що здебільшого супроводжується так званими словами автора, які містять інформацію про адресанта» (Селіванова, 2006, с. 508).

В українському мовознавстві термін «слово автора» не єдиний, що позначає коментарі автора до реплік персонажів. Детальний аналіз різних термінів на позначення цього явища здійснила у своєму дослідженні Ю. Надич (Надич, 2013). У цій статті під терміном «слово автора»

розуміємо «фрагмент синтаксичної конструкції, що 1) характеризується предикативністю, 2) є невід'ємною складовою прямої мови і 3) містить інформацію про семантичні ролі висловлювання» (Надич, 2013, с. 52).

Н. Гут, що досліджує слова автора у прозі Григорія та Григора Тютюнників, стверджує: «Лексичні одиниці, які входять до складу слів автора, часто отримують додаткові відтінки значень, завдяки чому втілюються художні образи, важливі для побудови всієї системи художнього тексту. Така ситуація сприяє функціонуванню не лише лексичних та контекстуальних, а й авторських синонімів, які разом формують численні групи та підгрупи» (Гут, 2009, с. 7).

Дієслово, що характеризує мовлення персонажа, є ключовою ланкою у слові автора та слугує маркером стилю автора. Повторне використання того самого дієслова, на зразок «сказав він», так само характеризує стиль письменника, як і щораз інші словосполучення у тій самій позиції.

Мета цієї статті – провести компаративне дослідження українських дієслів у словах автора перекладів А. Перепаді, які не відповідають за значенням чи формою основному значенню дієслова *dire* (говорити, казати), що було вжито в оригінальних текстах А. Камю.

Поглянемо на переклад дієслова *dire* (говорити, казати) у словнику. Французько-український словник подає лексему як багатозначне слово, перше і основне значення якого «говорити; казати; висловлювати» (Французько-український словник (далі – ФУС), 2012, с. 191). Інші значення є його відтінками: «2. Означати; 3. Подобатися; 4. Читати (про вірші) 5. Говорити (про закон); 6. Показувати (про годинник); 7. Говорити що; 8. Наказувати» (ФУС, 2012, с. 191). Ми зосередимо свою увагу на тих контекстах в українських перекладах А. Перепаді, які не містять точних відповідників лексеми *dire*.

Методи та матеріал дослідження

Паралельний корпус у Експертній дорадчій групі зі стандартизації мовної інженерії визначають так: «це сукупність текстів, кожен з яких перекладений на одну або декілька інших мов, відмінних від оригіналу. Найпростіший випадок, коли залучено лише дві мови: одна частина корпусу – точний переклад іншої» (EAGLES).

Матеріалом дослідження став французько-український паралельний корпус текстів А. Камю у перекладі українською мовою А. Перепаді, розміщений на платформі Корпусу української мови <https://mova.institute/>.

Цей паралельний корпус є частиною більшого проекту зі створення інфраструктури для аналізу української мови за допомогою програмних засобів (Kotsyba, 2018, с. 94). У паралельних корпусах цієї платформи тексти оригіналу та перекладу розмічені та вирівняні автоматично з подальшими ручними правками (за потреби) (<https://mova.institute/>). Автоматичне вирівнювання та розмічення працює за системою Universal Dependencies – проекту, що розробляє спільне граматичне анотування для багатьох мов (Nivre et al., 2016).

У запропонованому дослідженні було залучено усі переклади А. Перепаді текстів А. Камю, зокрема такі тексти: «Чума» («La Peste»), «Сторонній» («L'Étranger»), «Падіння» («La Chute»), «Відступник, або Сум'яття в душі» («Le Renegat ou Un esprit confus»), «Гість» («L'Hôte»), «Обітний камінь» («La pierre qui pousse»), «Тайна» («L'Enigme»), «Море зовсім близька» («La mer au plus près»), «Пустеля» («Le désert»), «Мінотавр, або Стоянка в Орані» («Le Minotaure ou La Halte d'Oran»), «Короткий путівник по містах без минулого» («Petit guide pour des villes sans passé») (Камю, 1991, 1997; Camus, 1954).

Для того щоб побудувати потрібний для аналізу конкорданс, у корпусі робимо запит CQL: (lemma=«dire») (tag=«N.*»). Автоматичний атрибут – lemma. Обираємо мовну пару французько-українська. Паралельний запит: українська-французька. Тип запиту – лема. Не містить: говорити (або казати). У полі «Типи текстів» обираємо вищезазначені тексти (або обираємо ім'я автора чи перекладача). Цей запит дає змогу побудувати конкорданс паралельних текстів А. Камю у перекладі А. Перепаді із виділеними фрагментами леми *dire* у поєднанні з іменником, а також вилучити з нього результати, що містять прямий переклад дієслова *dire* – говорити, казати.

В отриманих даних знаходимо здебільшого приклади дієслів уведення прямої мови до тексту. Варто зазначити, що цей алгоритм пошуку не є досконалий, тож іноді можна отримати хибно позитивні результати. Наприклад, контексти, де дієслово мовлення сполучається з іменником, але не є частиною прямої мови.

Результати дослідження

Порівнявши оригінальні тексти А. Камю та їх українські переклади, здійснені А. Перепадею, бачимо суттєву відмінність у переданні слів автора у тих контекстах, які ми відібрали для аналізу. «Аналізуючи слова автора при прямій мові,

можна говорити переважно про лексичні повтори базового дієслова у їхній структурі», – стверджує Н. Гут (Гут, 2010, с. 166). Однак в українських перекладах А. Перепаді спостерігаємо синонімічне багатство лексики у словах автора, де у французькому оригіналі послідовно використовується дієслово *dire*.

В українській частині паралельного корпусу зосередимося на тих дієсловах, що за змістом чи формою не відповідають українському «говорити, казати». Ці дієслова умовно можна поділити на ті, що позначають мовлення, й ті, що позначають дії за значенням ствердження, схвалення, та вияву емпатії.

1. Контексти українських перекладів французького *dire*, які позначають дії за значенням мовлення. Дієслова мовлення є ключовими у побудові слів автора за прямої мови. Зазвичай письменники та перекладачі користуються спро-

щеним варіантом коментаря до репліки персонажа, що в українській мові виражають словосполученням «сказав він/сказала вона». Однак іноді письменники та перекладачі вдаються до синонімічних дієслів на позначення мовлення, щоб збагатити контекст додатковими конотаціями, надати мовленню персонажа певних рис, підкреслити його особистість. Наприклад, у перекладах А. Перепаді знаходимо дієслова *промурмотіти*, *підхопити*, *вигукнути*, *гукнути*, *зашепотіти*, *кинути*, які позначають різні способи говоріння, але не є прямим перекладом французького дієслова *dire*, яке бачимо в оригіналі.

Цікавою є також застаріла форма дієслова *відректи*, якою перекладач підкреслює консервативні погляди отця Панлю.

Нижче у табл. 1 наведено контексти цих дієслів французькою та українською мовами.

Таблиця 1

Контексти українських перекладів французького *dire*, які позначають дії за значенням мовлення

Назва твору А. Камю	Оригінал	Переклад
Чума	<i>Oh! dit le Père, ce doit être une épidémie, et ses yeux sourirent derrière les lunettes rendes.</i>	– Очевидно, почнеться пошесть, – відрік пан-отець. І його очі за круглими скельцями окулярів посміхнулися.
Чума	– <i>Merci, docteur, dit l' homme d'une voix étouffée.</i>	– Дякую, докторе, – глухо промурмотів хворий.
Обітний камінь	« <i>Le juge!</i> » dit le maire.	« Суддя! » – кинув касік.
Гість	« <i>Écoute</i> », dit -il.	« Послухай... » – почав він.
Гість	– <i>Sûr, dit Balducci.</i>	– « Авжеж », – погодився Балдуччі.
Гість	« <i>Viens</i> », dit Daru.	« Ходи сюди », – покликав Дарю.
Обітний камінь	« <i>Et vous savez, dit -il, ils dansent et ils chantent tous les jours.</i> »	– Знаєте, – додав суддя, – вони всі дні танцюють і співають.
Обітний камінь	« <i>Ne fume pas</i> », dit -il.	« Не кури! » – гукнув він йому.
Обітний камінь	– <i>Je viendrai, dit -il.</i>	– Прийду, – пообіцяв він.
Обітний камінь	« <i>Tu vois, souffla le coq, il dit qu'il est le champ de bataille du dieu.</i> »	« Бачиш, – зашепотів кок, – він каже, що він поле битви бога. »
Обітний камінь	– <i>Celui-là, champion! dit Socrate en guise de présentation.</i>	– Це наш чемпіон! – вигукнув Сократ замість відрекомендувати його.
Сторонній	– <i>Oui, dit la femme, le voisin en a ramassé trois.</i>	– Правда, – підхопила жінка, – наш сусід трьох підібрав.

2. Дії за значенням ствердження, схвалення та вияву емпатії. У досліджуваних контекстах трапляються і такі переклади французького дієслова *dire*, які позначають дії за значенням ствердження, схвалення та певні психічні стани. Дієсловами на зразок *підтвердити*, *признатися* перекладач підкреслює стверджуваль-

ний характер вимовленого персонажем. Дієслова *схвалити*, *признатися*, *підтвердити* утверджують достовірність сказаного персонажем у репліці. У контекстах, де вжито дієслова *порадити*, *пообіцяти*, *заспокоїти* як непрямий переклад дієслова *dire*, бачимо зумисне підкреслення емпатії у репліці персонажа.

Таблиця 2

Дії за значенням ствердження, схвалення та вияву емпатії

Назва твору А. Камю	Оригінал	Переклад
Чума	<i>Veillez, lui dit le docteur, et appelez-moi s'il y a lieu.</i>	– Не відходьте від нього, – порадив лікар. – Коли що – кличте мене.
Чума	– <i>Vous avez raison, dit Grand.</i>	– Добра думка, – схвалив Гран.
Чума	– <i>Oui, ça va tout à fait bien, dit le petit homme.</i>	– Атож, я себе чудово почуваю, – підтвердив Коттар.
Чума	– <i>Ne regardez pas, dit Grand.</i>	– Та не дивіться так, – попросив Гран.
Чума	– <i>Je n'aime pas ça, dit le directeur à Tarrou.</i>	– Не до вподоби мені таке, – признався директор Тарру.
Обітний камінь	– <i>Je viendrai, dit -il.</i>	– Прийду, – пообіцяв він.
Гість	« <i>Je viens</i> », dit Daru.	«Я йду за тобою», – заспокоїв його Дарю.

Проаналізувавши отриманий конкорданс паралельних текстів, бачимо, що дієслову *dire* (говорити, казати) в українській частині конкордансу відповідають такі лексеми: *вигукнути, відректи, гукнути, додати, зашепотіти, кинути, підтвердити, підхопити, погодитися, покликати, попросити, пообіцяти, порадити, промурмотіти, почати, признатися, схвалити* тощо.

Такий широкий спектр лексем на позначення французького *dire* свідчить про творчу манеру перекладача, про його прагнення збагатити слова автора за прямої мови відтінками додаткових значень, розкрити характер персонажа, репліку якого коментує автор. Таке вільне поводження із текстом оригіналу може бути потрактоване як «дописування» за автора, однак перекладач завжди створює інший текст під час перекладу, тож варто оцінювати перекладений текст насамперед як завершений твір українською мовою. Перекладач є активним співтворцем тексту, інтерпретуючи його згідно з власним досвідом, світоглядом, мовною компетенцією. Гольман та Бойс-Байер зазначають, що «перекладач не може бути вільним від несвідомого акту творчої інтерпретації» (Boase-Beier & Holman, 2016, p. 15). Отже, він створює новий текст за мотивами тексту-оригіналу, залежно від власної інтерпретації. Доказом цьому може бути наявність «хороших» і «поганих» перекладів художньої літератури, де швидше

йдеться про якість та глибину творчої інтерпретації.

Висновки

Як бачимо із наведених даних, дібраних із французько-українського паралельного корпусу текстів А. Камю у перекладі А. Перепаді, дієслово *dire* у авторських ремарках відображене в аналізованих текстах широким рядом синонімічних дієслів на позначення мовлення та дій за значенням ствердження, схвалення та вияву емпатії. Корпусні дані забезпечили достатню кількість прикладів для ілюстрації цих контекстів. Особливістю аналізованих дієслів є їхнє синонімічне різноманіття порівняно з французьким оригіналом, де послідовно у цій функції виступає дієслово мовлення – *dire*. Ці контексти свідчать про творчу манеру перекладу А. Перепаді, його прагнення збагатити текст перекладу синонімічними дієсловами мовлення у авторських ремарках, що уводять у текст пряму мову. Метою перекладача, на наш погляд, було уникнення тавтологій та занадто спрощеної мови перекладеного твору. Дієслова мовлення, що входять до авторських ремарок у перекладах А. Перепаді, є важливим елементом характеристики персонажів. Вони засвідчують мовну майстерність перекладача, широкий спектр синонімів, якими він володіє і ретельно добирає залежно від контексту та мовної ситуації.

Список використаної літератури

Гут Н. Слова автора при прямій мові в системі художнього тексту (на матеріалі творчості Григорія та Григора Тютюнників) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Гут ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 20 с.

Гут Н. Способи вираження авторських слів при прямій мові (на матеріалі творів Ш. Бронте) / Н. Гут // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2010. – Вип. 13. – С. 165–169.

- Камю А. Сторонній : повість. Чума : роман. Падіння : повість / А. Камю. – Київ : Дніпро, 1991. – 655 с.
- Камю А. Вибрані твори : у 3 т. – Т. 3. Есе. – Харків : Фоліо, 1997. – 623 с.
- Коломієць Л. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років: Матеріали до курсу «Історія перекладу»: навч. посібник / Л. Коломієць. – Вінниця : Нова книга, 2015. – 360 с.
- Надич Ю. М. Термінологічна парадигма поняття «слова автора» в сучасному мовознавстві / Ю. М. Надич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 36. – С. 50–53.
- Перепада А. Корок геть! (Від перекладача) / А. Перепада // Рабле Ф. Гаргантюа та Пантагрюель / пер. зі старофранцузької А. Перепада. – Харків : Фоліо, 2011. – С. 3–4.
- Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
- Торчинська Н. Синтаксичні доміанти вираження чужого мовлення у творах О. Кобилянської та Є. Гуцала: компаративний аналіз / Н. Торчинська // Восточноукраїнський лінгвістический збірник. – Вінниця, 2015. – Вип. 16. – С. 121–130.
- Французько-український словник. Українсько-французький словник. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2012. – 1104 с.
- Boase-Beier J. The practices of literary translation / J. Boase-Beier, M. Holman. – Routledge, 2016.
- Camus A. L'ÉTÉ / A. Camus. – Paris : Les Éditions Gallimard, Les Essais LXVIII, 1954. – P. 191.
- Čermák F. InterCorp: a contribution to interlinguistics / F. Čermák // Prace filologiczne LXIII. – Warsaw, 2012. – S. 67–83.
- Dictionnaire électronique de l'Académie Française, 9e édition (2019) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://academie.atilf.fr/>. – Title from the screen.
- Expert Advisory Groupon Language Engineering Standards (EAGLES) (1996) [Electronic resource]. Preliminary recommendations on Corpus Typology. EAG–TCWG–CTYP/P. Version of May, 1996. – Mode of access: <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/corpusstyp/corpusstyp.html>. – Title from the screen.
- Kotsyba N. Polukr (a polish-ukrainian parallel corpus) as a testbed for a parallel corpora toolbox / N. Kotsyba // Philological Studie. – Warsaw, 2012. – Vol. LXIII. – P. 181–196.
- Kotsyba N. An essential infrastructure of Ukrainian language resources and its possible applications / N. Kotsyba, B. Moskalevskyi // SlaviCorp. Book of Abstracts. – Charles University, Prague, 2018. – P. 94–97.
- Nivre Joakim. Universal Dependencies v1: A Multilingual Treebank Collection. Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation / Joakim Nivre, Marie-Catherine de Marnette, Filip Ginter, Yoav Goldberg, Jan Hajič, Christopher D. Manning, Ryan McDonald, Slav Petrov, Sampo Pyysalo, Natalia Silveira, Reut Tsarfaty, Daniel Zeman // Proceedings of the 10th International Conference on Language Resources and Evaluation. – Portoro, Slovenia, 2016. – P. 1659–1666.
- Salkie R. How can linguistics profit from parallel corpora? Parallel corpora, parallel worlds / R. Salkie. – Amsterdam ; New-York, 1999. – P. 93–111.

Olena Diundyk

REPORTING DIRECT SPEECH: FRENCH *DIRE* AND UKRAINIAN EQUIVALENTS

(on the evidence of parallel corpus of Albert Camus in translation of Anatol Perepadya)

Background. *Anatol Perepadya's literary translations belong to the best samples in Ukrainian translation literature. A. Perepadya advocated the return to the spoken language and language of the classics, dominated by Ukrainian words of native origin. This translator actively worked on the collection of rare, dialect words that he used in his translations. This article will analyze the translations of Albert Camus' literary works by A. Perepadya.*

Purpose. *The purpose of this article is to make a comparative survey of original texts and translations, focusing on verb usage found in direct speech reporting, where the only verb *dire* (to say) has been used.*

Methods. *This article applies the method of corpus analysis. The material for this article is the French-Ukrainian parallel corpus of A. Camus' original works translated into Ukrainian by A. Perepadya and located on the platform of the Ukrainian language corpus <https://mova.institute/>.*

Results. *In the Ukrainian translations of A. Perepadya we observed a wide array of synonyms in direct speech reporting where only the verb *dire* (to say) was used in the French original. This survey deliberately focused on non-direct translations of the French verb *dire*. All Ukrainian verbs that were detected in the corpus search are divided into two large groups. The First group defined are translations of French verb *dire* which denote verbs of speech without resorting to the direct translation of *говорити, казати*; for example: *промурмотити, підхопити, вигукнути, зукнути, зашепотити, кинути*. The Second group consists of verbs that denote assertion, approval or show empathy: *підтвердити, признатися, схвалити, признатися, підтвердити, порадити, пообіцяти, заспокоїти*.*

Conclusion and Discussion. *This article shows alternative translations in Ukrainian of the French verb *dire* (to say) in reporting direct speech. This may be the result of a specific translator's aim to avoid tautology, or for simplification of the text. Ukrainian direct speech reports are more often to be formed with diverse verbs of speech, which is why A. Perepadya sometimes uses synonyms while translating the French verb *dire*.*

Keywords: direct speech, reporting direct speech, verbs of speech, parallel corpus, Anatol Perepadya, Albert Camus.

Матеріал надійшов 22.08.2018